ТУРҒАЙ

Бер көндө ҡоштар араһында ошондай хәбәр таралды:

- Илдәрҙең иле булған йәмле ошо ил уртаһында ҡалаларҙың ҡалаһы булған бер таш ҡала бар икән. Яҙғы байрамдарҙың иң матуры ошо ҡалала була икән. Унда бик матур музыка уйнала икән, кешеләр бик шат йырҙар йырлайҙар икән. Был ҡала эргәһендә ҙур-ҙур урмандар бар икән. Был урмандарҙа бик күп дәртле, матур һайрай торған ҡоштар бар икән. Был ҡоштар яҙғы ҙур байрамдарға бөтә илдәге ҡоштарҙың вәкилдәрен саҡыралар, ти. Беҙҙең яҡтан да бер ҡошто ебәрергә ҡушҡандар. Тик бик яҡшы ҡошто, бөтә ҡоштар ятаҡан ҡошто ебәрһендәр, тип әйтәләр икән. Ҡоштарҙың да, кешеләрҙеке кеүек, бик ҙур байрамдары буласаҡ икән.

Бөтә ҡоштар ҙур йыйылышҡа йыйылдылар. Бик күп ҡоштар килделәр. Ҡара ҡарға, ала ҡарға, сәүкәләр, һайыҫҡандар, ҡырғыйҙар, ыласын, ҡарсығалар килделәр. Ала ҡарға, үҙен башҡаларға ҡарағанда өлкәнерәк һанап, эреләнеберәк иң уртала урын алды. Уның тирәһендә сәүкәләр, һайыҫҡандар урынлаштылар. Сыйырсыҡ, сәпсектәр, тумыртҡа, кәнәри, урман тауығы, һандуғас, беснәк кеүектәр ситтәрәк урын алдылар. Хатта, көнө буйына ағас ҡыуышында йәшенеп ултырған ябалаҡ та килде. Кешеләр менән йәшәй торған ҡаҙ, өйрәк, тауыҡ, күркә кеүек ҡоштар йыйылышҡа күгәрсенде вәкил итеп ебәргәндәр. Ул ҡоштар:

— Беҙ инде ғүмерлеккә кешеләргә бәйләнеп ҡалғанбыҙ. Кешеләрҙән башҡа йәшәй алмайбыҙ Шулай ҙа беҙ ҡош иптәштәрҙе онотмайбыҙ, улар шатланғанда, беҙ ҙә шатланырға теләйбеҙ, — тигәндәр

Ҡарға, бик эре генә тамағын ҡырып, һүҙ башланы. Ҡоштар белмәйҙәрҙер әле тип, яңы хәбәрҙе һөйләргә тотонды. Ләкин, сыйырсыҡ:

— Беләбеҙ, беләбеҙ,— тип ҡысҡырҙы - һин асыҡ әйт: ни әйтергә теләйһең?

Физик яҡтан үҙенән ҙурыраҡ ҡоштарға ялағайланырға, үҙенән көсһөҙөрәк ҡоштарға ҡарата бик эре ҡыланырға яратҡан һайыҫҡан шыҡылдарға тотондо:

— Ҡарға ағай һөйләгәндә тик торорға булмаймы ни? Һиңә ни етмәй тағы ла? — тип ҡысҡырҙы.

Бына ошо ваҡытта ҡоштар араһында тартыш китте. Ваҡ ҡоштар араһынан кемдер:

— Ҡыҫылма, һайыҫҡан, бөтә ҡоштарҙың йомортҡаларын урлап эсеп йөрөгән башың менән һөйләнгән булаһың! — тине.

Унан һайыҫҡанды яҡлап сыҡҡан кәкүккә ябырылдылар.

— Килешкәндәр барыһы ла! Береһе башҡаларҙың йомортҡаһын урлай, ә быныһы: ялҡау, үҙе, оя ҡора алмағас, йомортҡаһын башҡалар ояһына һалып, бала сығарта! Шул көйҙәренә оялмай ни ҡыланалар бит!

— Һөйләмәһендәр шулар!

Ҡарға, ғәҙәттәгесә, көслөлөк күрһәтте:

— Шауламағыҙ әле! Бына шул һеҙгә: ҙур байрамға беребеҙгә вәкил булып барырға тура килер. Әлбиттә, теләһә кем бара алмай — көслөрәк, илдәрҙең иле булған ошо илдә һәр ваҡыт йәшәүселәрҙән берәү барырға тейеш. Ҡышҡы һалҡындар килеп еткәс тә, был илдән сығып китеүсе, йылы урын эҙләүселәрҙән ебәрә атмайбыҙ.

— Дөрөҫ! —тип ҡысҡырҙы һайыҫҡан,— ҡарға ағайҙыҡы дөрөҫ. Күсәбәләрҙән ебәрмәйбеҙ! Сәүкәләр сарҡылдарға тотондолар:

— Ҡарға ағай барһын!

— Әлбиттә, ул барһын!

— Беҙҙең арала унан да көслө, унан да өлкән ҡош юҡ, ул барһын! — тиештеләр.

Шул ваҡытта, тәүҙә йәшкелт төҫтә йылтырап торған ҡанаттарын елпеп алып, сыйырсыҡ һөйләй башланы:

— Беҙ бит ҡоштар, иптәштәр! Улай күсәбәләр ҙә һәр ваҡыт бер урында тороусылар, йә булмаһа, эреләр ҙә ваҡтар тип айырмайыҡ. Ҡайһы берәүҙәр һыйырҙай ҙур кәүҙәле булһалар ҙа, баштарында бер суҡып алырлыҡ та аҡылдары булмай. Эш бит кәүҙә ҙурлығында, физик көстә генә түгел! Йөрәк тигән нәмә бар бит әле! Ана беҙ йөрөгән яҡта дөйә ҡоштарын күрҙек. Шундай ҙур кәүҙәләләр, алыҫтан ҡарағанда, бик күп һыбай кешеләр килә икән, тип тораһың, ҡурҡыныс та була. Шулай ҙа, оса алмайҙар. Ҡанаттарын карап елкәне кеүек ҡуялар ҙа ел ыңғайына һыпырталар ғына — әй ҡурҡаҡтар үҙҙәре! Уларҙың ни уйлауы, ни башҡа һөнәре юҡ. Ҡош исеме тағып шундай булыу эшме ни ул? Мин шулай тәҡдим итәм: ҡоштар булғас, ҡоштар булайыҡ. Иң бейек осоусыға ярыш асайыҡ. Кем дә кем уҙа, шул ҙур байрамға беҙҙең вәкил булып барыр.

Ҡоштар араһында тағы ла шау-шыу китте. Ләкин күпселек сыйырсыҡ тәҡдименә ҡушылды.

...Матур йәйге иртә ине. Колхозсылар, шаулап-йырлашып, яҙғы сәсеүгә йөрөйҙәр. Кешеләр, үҙ эштәре менән булып, һауала гөр килеп осошҡан ҡоштарға иғтибар итмәйҙәр. Тик бик матур һайрап йөрөгән һабан турғайын күрергә тырышҡан һымаҡ, юғарыға ҡараштыралар, ләкин турғай күренмәй, тик бик яҡында уның көмөш кеүек тауышы ғына ишетелеп тора. Әйтерһең, был һайрау ергә ҡояштың яғымлы нурҙары менән бергә һибелә.

Турғай кисә йыйылышҡа килә алмай ҡалғайны. Ул өс-дүрт көн инде оя яһау менән булды. Тик бөгөн генә ояһының эсенә аҙаҡҡы ҡылдарҙы

һалып тигеҙләне. Ул бөгөн шул шатлыҡ менән шатланып, сырылдап, һайрап йөрөгәндә ҡоштар араһында барған ярыш тураһында осраҡлы ғына ишетте. Турғай үҙенең йыйылышҡа килә алмауына бик үкенде. Ярыш барғанын ҡарап торорға булды.

Бер ваҡыт бөтә ҡоштар барыһы берҙән һауаға күтәрелделәр. Ҡарға ла, сәүкә лә, һайыҫҡан да, кәкүк тә, тумыртҡа ла, көртлөк тә, сәпсектәр ҙә, сәберсектәр ҙә, ҡарлуғас та, сыйырсыҡ та — бөтәһе лә бар. Ишетеп ҡалған да, оҙон муйынын һуҙып, торна ла килгән. Түҙемһеҙләнеп ҡарсыға йөрөй. Ләкин ул юғарыға ҡарап оса алмай — ергә параллель яһап, һыҙғыртып үтә лә китә. Бөтә ҡоштар шаулап осҡан ваҡытта бер ябалаҡ ҡына, ағас ҡыуышында ултырып, моңайып ҡалды. Сөнки көндөҙ уның күҙе күрмәй ине.

Турғай, юғарыла осоусы иптәштәрен күргәс, ҡысҡырып ебәрҙе:

— Осоғоҙ, юғарыраҡ, бик юғары күтәрелегеҙ, болоттарҙы үтеп китегеҙ, ниндәй рәхәт бит ул осоуы, иптәштәр!

Ләкин бер күренеш турғайҙы аптыраşта ҡалдырҙы: осоусылар араһында иң юғарыла ҡарлуғас бара. Ә ҙур кәүҙәле ала ҡарға унан ҡалмаҫҡа тырыша. Ҡайһы ваҡыт ҡарлуғасты ҡыуып етә лә уны суҡырға тотона. Ҡарлуғастың йөндәре, туҙышып, түбәнгә табан талпынып төшөп китәләр. Турғай төшөндө: ҡарға ҡарлуғасты көнләй, үҙе юғары менә алмағас, башҡаларҙың да юғары менеүен, үҙенән уҙып китеүен теләмәй... Турғай, оҙаҡ уйлап тормаҫтан, атлығып барҙы ла ҡарғаның күҙен соҡоно. Ҡарға йәмһеҙ тауыш менән ҡысҡырып ебәрҙе, уның суҡылған күҙенән ҡан аға башланы. Төшөп киткән күҙ алмаһы артынан ҡарға үҙе лә ергә төшөргә ашыҡты.

Ләкин ҡарлуғас та нык ҡына яраланырға өлгөргәйне шул инде! Ҡарға уның түшен, муйынын ҡанға туҙҙырып бөтөргән. Шулай ҙа ҡарлуғас йылмая ине әле, турғай уның күңелен күтәрергә тырышты:

— Бирешмә, дуҫ, ҡайғырма! Яраларың төҙәлер әле. Ниндәй рәхәт бит ул осоуы! Ана, күрәһеңме, башҡалар ҙа ҡалышмайҙар!

Ысындан да, уларҙан алыҫ түгел сыйырсыҡ, сәпсектәр һәм башҡа бик күп ҡоштар осалар ине. Улар ҡарлуғасты ҡарғанан ҡотҡарған турғайға ҡарата шатланып ҡысҡыралар:

— Йәшәһен турғай! — тиҙәр.

Ләкин ҡарлуғастың хәле бөткәйне инде. Ул юғары күтәрелә алмай башланы. Турғай бер генә минут аптырашта ҡалды. Ҡарлуғастың бер үҙен генә ҡалдырырға ярамай, ул ергә төшөп, бәрелеп, үлергә мөмкин. Икенсе яҡтан, турғай башҡалар менән һаман юғарыға күтәрелеү дәрте менән янды.

Шул ваҡытта улар өҫтөндә, уларҙан күп кенә юғары, ал төҫтә бер сатыр күренде. Сатыр кеүек нәмәнең түбән яғына кеше аҫылынғайны. Турғай быңдай юғарылыҡта быңдай нәмәне беренсе тапҡыр күрә ине. Ул тәүҙә бер аҙ ҡурҡты: ниндәй хәл был? Кеше һауала нишләп йөрөй икән?

Шулай ҙа турғай өмөтләнде. Ни булһа ла булыр, тип шул күренгән нәмәгә тиҙерәк менеп етергә ашыҡты. Сөнки ҡарлуғастың хәле насарланғандан насарлана бара ине. Турғай уны батырландырырға тырышты.

— Түҙ инде аҙ ғына, туғанҡайым!

Ярай әле, бәхеткә ҡаршы, теге нәмә түбәнгә ҡарай төшә икән. Бына ул ҡоштар менән тигеҙләнде. Ҙур ал сатырҙан бик күпептәр менән аҫылынған кеше ҡоштарға ҡул болғаны.

Турғай ҡарлуғасҡа:

— Ултыр бына бында,— тип ҡысҡырҙы һәм бер аҙ ваҡыт улар икәүләп ал сатыр өҫтөнә ултырып төштөләр. Бер аҙ төшкәс, иң тәүҙә сыйырсыҡ, унан башҡалар осрай башланы. Ҡоштар шаулашып бөтәһе лә сатыр өҫтөнә ҡундылар. Ҡарлуғасты ҡыҙғандылар, турғайҙы маҡтанылар. Сыйырсыҡ шунда, турғайға ҡарап:

— Турғай, һин бар, ос, бик юғары мен, барыбыҙ өсөн дә ос, ә ҡарлуғасты мин ҡарармын,— кешеләргә ышанырға ярамай. Улар араһында ҡарға кеүектәр аҙ түгел... Шулай ҙа, бәлки, яҡшы кешеләргә тап килербеҙ...— тине.

Турғай, шатланып, сырылдап, һайрап тағы ла осоп китте. Уның артынан башҡалар остолар. Ә кешеләр, юғарыға ҡарап, турғайҙы күрергә тырышалар.

Икенсе көндө ҡоштар тағы ла йыйылдылар Бөтә ҡоштарҙың телендә ҡарлуғас менән турғай булды. Турғайҙы маҡтанылар.

—Йәшәһен турғай!— тинеләр.

Бөгөн турғай ҙа йыйылышта бар ине. Ләкин ул әле бер нәмә лә аңламай. Шул ваҡытта сыйырсыҡ тағы ла һүҙ башланы:

— Илдәрҙең иле булған ошо илдең, ерҙәрҙең ере булған ошо ерҙең ҡалаларынан ҡалаһы янында иртәгә ҙур байрам була. Байрамдарҙың байрамы булған был өлкән байрамға беҙҙән бер вәкил һорайҙар...

— Беләбеҙ, беләбеҙ!—тип ҡысҡырыштылар ҡоштар. Ә сыйырсыҡ дауам итте:

— Ә һеҙ шуны беләһегеҙме, турғай кисә ниндәй батырлыҡ эшләне?

Ҡоштар тағы ла ҡысҡырыштылар:

— Беләбеҙ, беләбеҙ!

— Турғай беҙҙең арала иң матур һайраусы ҡош, турғай ҡарлуғасты ҡотҡарҙы!

— Турғай бик юғары оса ала торған уңған ҡош!

— Йәшәһен турғай!

— Беҙҙең вәкилебеҙ булһын турғай!

Турғай тик хәҙер генә үҙенең ҙур байрамға, яҙ тантанаһына барыуға һайланғанын белде. Ул шатлығынан бер ни ҙә әйтә алманы. Тик күҙҙәре генә ҡош иптәштәренә мөхәббәт менән мөлдөрәп ҡарап торҙолар. Ни әйтергә белмәй бер аҙ торғандан һуң ул, үҙенә үҙе әйткән кеүек, бер кемгә лә ҡарамай ғына:

— Мин менгән бейеклектә бик һалҡын икән. Шулай ҙа ҡыҙыҡ. Шундай иркен... —тип һөйләнеп ҡуйҙы.

Бер көндө ҡыҙарып ҡояш сыҡҡан саҡта, турғай, үҙенең ояһы тураһында күккә юғарыға уҡ менеп, кешеләрҙе ғәжәпкә ҡалдыра торған күңелле һайрауы менән һайраны ла илдәрҙең илендә, ҡалаларҙың ҡалаһы булған ҙур таш ҡала яғына осоп китте.

Ҡоштар уны оҙатып ҡалдылар, һәр ҡайһыһы бер яратыу һүҙе әйтергә тырышты.

— Үҙең кеүек үк батыр, ирек һөйә торған ҡоштарға беҙҙән сәләм әйт, турғай!